

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ ASPEKTY ZMĚN V PRÁCI A KVALIFIKACI DĚLNÍKŮ V POTRAVINÁŘSKÉM PRŮMYSLU

H. Hudečková

HUDEČKOVÁ, H. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Sociálně ekonomické aspekty změn v práci a kvalifikaci dělníků v potravinářském průmyslu*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) : 119-128.

V období intenzifikace národního hospodářství je kvalita pracovních sil a jejich využívání zdůrazňováno jako jeden ze základních faktorů trvalého růstu společenské výroby. Předpokladem pro dosahování potřebné kvality i pro racionální hospodaření s pracovními silami je poznání souvislostí mezi vědeckotechnickým rozvojem, vzděláním a kvalifikací a výrobou a prací. Jejich aplikace na konkrétní podmínky úseků společenské výroby odhaluje nedostatky v reprodukčním procesu pracovních sil a umožňuje navrhnout řešení kvantitativních a kvalitativních aspektů reprodukce kvalifikovaných pracovních sil. Článek je zaměřen na druhý ze jmenovaných aspektů — zlepšení podmínek pro zhodnocení kvalifikace pracovníků dělnických povolání v potravinářském průmyslu, kterého lze dosáhnout změnami v obsahu kvalifikační přípravy, směřovanými k dosažení souladu této přípravy s potřebami výkonu povolání.

reprodukce pracovních sil; potravinářský průmysl; vzdělání a kvalifikace; charakter a obsah práce; dělnická povolání

Požadavek na zvyšování kvality pracovních sil a jejich efektivní využívání, jako jeden ze základních faktorů trvalého růstu společenské výroby, je zdůrazňován v řadě stranických a hospodářských dokumentů od XV. sjezdu KSČ. Soudobé změny v charakteru a obsahu lidské práce jsou provázeny jejím přerodělováním, vznikem nových modelů kvalifikace a specializace, projevují se v podobě nových nároků na vzdělání a ve vzniku nových vzdělávacích koncepcí a systémů. Vzdělávání se stává stále významnějším celospolečenským „růstovým odvětvím“ a jeho vliv na sociální a ekonomický rozvoj získává na stále větší důležitosti mezi vlivy ostatních faktorů.

Vzdělání, kvalifikace a vědeckotechnický rozvoj nabývají kvalitativně nových souvislostí, zejména pak v těchto rovinách:

— V souvislosti s vědeckotechnickým rozvojem se mění požadavky na vzdělání a kvalifikaci pracovníků, roste potřeba kvalifikované pracovní síly, neboť zavádění výsledků vědeckotechnického rozvoje do výroby je příčinou kvalitativně nového postavení člověka ve výrobě.

— Současně dochází i ke změnám v samotném pojmu kvalifikace, v obsahu, rozsahu, formách a metodách vzdělání ve směru výchovy pracovníků se širším profilem a možností ovládnout celou škálu pracovních činností i více profesí.

— Je vyvoláván tlak na přesnější plánování reprodukce kvalifikované pracovní síly.

— V dnešní době již nejde jen o demokratický požadavek vzdělání pro široké vrstvy obyvatel, ale i o těsnější návaznost rozvoje speciálního vzdělání co do úrovně, obsahu i forem na vývoj i potřeby rozvoje výroby a techniky.

Rostoucí počet publikací zabývajících se postavením člověka ve výrobě, změnami v charakteru, obsahu a povaze práce s odrazem ve sféře vzdělání a kvalifikace, publikací věnovaných sociologii a ekonomice vzdělání, jeho budoucímu rozvoji a perspektivám, otázkám možností a mezí při plánování reprodukce kvalifikovaných pracovních sil svědčí o aktuálnosti této problematiky a také o nezbytnosti systematicky se zabývat kvantitativními a kvalitativními aspekty kvalifikace a vzdělání.

Stranou naznačených aktuálních procesů v oblasti práce a vzdělání nezůstává ani potravinářský průmysl. Lidský faktor by měl sehrát rozhodující úlohu při zabezpečování směrů a cílů rozvoje ZPoK. Žádoucí rozšířená reprodukce pracovních sil je podmíněna působením tzv. intenzifikačních faktorů, především kvality pracovních sil, jejich optimálním využitím a zajištěním podmínek jejich dalšího rozvoje.

Příspěvek reaguje na aktuální potřeby související s efektivním využíváním kvalifikovaných dělníků v potravinářském průmyslu jako jedné z důležitých podmínek intenzivního ekonomického růstu. Vychází z analýzy obecných souvislostí mezi vědeckotechnickým rozvojem — výrobou a prací — vzděláním a kvalifikací, aplikuje je v prostředí potravinářského průmyslu a je zaměřen na zlepšení podmínek pro zhodnocení kvalifikace pracovníků dělnických potravinářských povolání, kterého lze dosáhnout změnami v obsahu kvalifikační přípravy, směřovanými k dosažení souladu této přípravy s potřebami výkonu povolání.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Obecný rámec zkoumání sociálně ekonomických aspektů změn v práci a kvalifikaci tvoří vzájemně propojené souvislosti mezi vědeckotechnickým rozvojem, vzděláním, výrobou a prací a reprodukcí pracovních sil, které je však třeba pro potřeby analýzy rozdělit.

V období vědeckotechnického rozvoje vystupují vzdělání a kvalifikace do popředí, stávají se jedním z nejdůležitějších činitelů rozvoje výrobních sil a růstu produktivity práce. Rostoucí potřebu kvalifikované pracovní síly provázejí změny v pojetí kvalifikace a výchovně vzdělávacího procesu ve směru výchovy pracovníků se širším profilem a možností ovládnout celou škálu pracovních činností i více profesí. Je však třeba, aby proces zvyšování kvalifikace doprovázel adekvátní růst úrovně techniky a technologie. Mezi vzděláním a vědeckotechnickým rozvojem vzniká oboustranná vzájemně se podmiňující vazba k rozvoji výrobních sil a materiálně technické základny, což vyvolává následné změny ve společenské nadstavbě.

Problematika vzdělání a kvalifikace a jejich význam v hospodářském rozvoji je zdůrazněn i vznikem nové vědní disciplíny — ekonomiky vzdělání. Závažnost ekonomického přístupu k otázkám vývoje vzdělání podporuje prokazovaný pozitivní vliv vzdělání na ekonomiku (výsledek výpočtů oceňujících podíl vzdělání na ekonomickém růstu se pohybuje od 15 do 40 %). V řadě prací a studií je dokazováno, že investice vložené do vědy a vzdělání jsou pro národní hospodářství vysoce efektivní a v krátké době návratné.

Charakteristickým rysem vývoje nákladů na vzdělání, národního důchodu a produktivity práce v ČSSR od roku 1954 je však zatím předstih růstu nákladů na vzdělání před růstem národního důchodu s tendencí k postupnému vyrovná-

vání. Přitom z mezinárodního srovnání ukazatelů ekonomické úrovně a nákladů na vzdělání vyplývá, že ČSSR je ze socialistických zemí Evropy na posledním místě v podílu nákladů na vzdělání z čistého materiálního produktu. Srovnání s rozvinutými kapitalistickými zeměmi, které je problematické z hlediska metodiky přepočtů základních ekonomických ukazatelů dokládá, že výdaje na vzdělání v ČSSR jsou vysoké vzhledem k produktivitě práce a nízké vzhledem k národnímu důchodu. Může to znamenat, že přírůstek investic vložených do vzdělání je v dostatečné míře nezhodnocuje v přírůstku produktivity práce, že další rozvoj vzdělání ve vědeckotechnickém rozvoji je vázán na jeho efektivnější využití. Ověřování této hypotézy je však obtížné, protože vztah mezi ekonomickou úrovní, stupněm dosaženého vědeckotechnického rozvoje společnosti a dynamikou vzdělání je výslednicí rozdílných modelů sociálního a ekonomického rozvoje.

V důsledku omezení investic a trvajících nedostatků v organizaci a řízení systému věda — vývoj — výroba — užití dochází k nedostatečnému tempu zavádění výsledků vědeckotechnického rozvoje do výroby. Známé jsou i nedostatky ve využívání kvalifikace. Ve spojení s nedostatečným ekonomickým zhodnocením vzdělání formou odměny za práci mohou tyto problémy potenciálně znamenat tendence k „devalvací“ vzdělání. V každém případě svědčí o nutnosti řešení vztahu ekonomické a sociálně politické funkce vzdělání, jejímž obsahem je poskytnout středoškolské vzdělání v masovém měřítku. Výhledově lze očekávat postupné uplatňování mechanismů urychlujících zavádění výsledků vědy a techniky do praxe. Již dnes je však třeba uplatňovat mnohem větší nároky na řízení a rozhodování v oblasti vývoje a hospodaření se vzděláním a kvalifikací při akcentu na vzájemnou spolupráci mezi resorty školství, práce a sociálních věcí a „resorty — odběrateli“.

Výzkum změn v charakteru a obsahu práce v podmínkách nastupující vědeckotechnické revoluce (VTR) přinesl poznatky, které vytvářejí základnu pro další výzkum a pro jeho metodologii. Jejich zevšeobecnění umožňuje formulovat některé základní závěry o tendencích vývoje charakteru a obsahu práce, o jejích sociálních souvislostech, důsledcích a problémech v podmínkách současného stupně rozvoje výrobních sil.

Celkové tendence vývoje charakteru a obsahu práce jsou na makrospolečenské úrovni pozitivní. Ve vývoji se však prosazují i mnohé rozporné trendy, z nichž část je výsledkem určitých objektivních tendencí rozvoje techniky a technologických procesů.

Konkrétní základní tendence:

1. Jedním z nejdůležitějších důsledků VTR souvisejících s postavením člověka ve výrobě jsou změny v obsahu, struktuře a produktivitě práce. Zřetelně lze pozorovat procesy znovurozdělování práce. Dochází ke strukturálním přesunům v jednotlivých odvětvích pracovních činnosti lidí a ke změnám struktury ekonomiky, daným odvětvovou dělbou práce.

2. VTR zvyšuje podíl automatizace ve výrobě především na úkor ruční práce a doprovodným jevem je zmenšování podílu povolání s převažující fyzickou a nekvalifikovanou prací. Vyvolává kvalitativní změny v obsahu práce, které se projevují jednak změnami ve struktuře pracovních funkcí v rámci profesí a povolání (funkční obsah práce je charakteristický postupným přenosem pracovních funkcí člověka na techniku a uvolňováním člověka z funkcí v bezprostřední výrobě), a také změnami struktury profesí a povolání. Ve struktuře povolání dochází k relativnímu snižování podílu pracovníků v základních a ke zvyšování podílu pracovníků v pomocných (zabezpečujících) výrobních provozech, ve struktuře základních kategorií pracovníků se zvyšuje podíl THP a tvůrčích pracovníků. Vznikají nová povolání a zanikají stará v souvislosti s technikou automatizace. Dochází k rozšiřování pracovních funkcí, ke sdružování profesí a v některých případech ke sbližování prvků práce dělníků a THP.

3. Uvedené procesy jsou příčinou zásadních obrátů v kvalifikačních modelech ve směru přechodu od nekvalifikované a jednoduché práce ke kvalifikované a tvůrčí práci (proces intelektualizace práce), ve směru jiného pojetí kvalifikace (kvalifikace inženýrsko-technického typu), zvyšování nároků na všeobecné vzdělanostní a odbornou úroveň pracovníků v souladu s požadavky vyšší univerzálnosti, mobility a adaptability v povolání. Vývoj kvalifikačního modelu lze charakterizovat takto: od řemeslné univerzality přes úzkou odbornou specializaci ke sdružování pracovních funkcí na vyšším stupni, spjatých s řídicími funkcemi.

4. Změny v obsahu práce, struktuře povolání a v kvalifikačních nárocích nelze posuzovat bez závislosti na rozsahu pronikání automatizace do jednotlivých

výrobních oborů a jednotlivých výrob. U povolání dosud spjatých s nízkým technickým vybavením práce se budou především všeobecné kvalifikační požadavky dostávat do rozporu s nízkými požadavky na profesionální přípravu, danými výkonem povolání.

5. Analýza vývoje technické složky základních prostředků svědčí o tom, že přes značné investice do této sféry je proces zvyšování technické úrovně práce relativně pomalý a v souvislosti s tím je dlouhodobý i proces proměny v obsahu práce, kdy odstraňování ruční práce se zatím jeví spíše jako určitá tendence vývoje, prosazující se v jednotlivých odvětvích národního hospodářství s různou intenzitou. Zmenšování podílu nekvalifikované práce je rezervou růstu společenské produktivity práce, je závislé na efektivnosti substituce živé práce prací zhmotnělou a na všestranném rozvoji kvalifikace.

Problematika sociálně ekonomických aspektů změn v práci a kvalifikaci je organickou součástí širokého komplexu otázek reprodukce pracovních sil. Kvalitativně nová souvislost mezi vědeckotechnickým rozvojem a kvalifikací se projevuje mimo jiné i v tendenci přesnější plánovat reprodukci kvalifikovaných pracovních sil. Problémem je nalezení a výběr vhodných metodických postupů při zjišťování vztahů a závislostí potřeb kvalifikovaných pracovníků s dalšími faktory systému (především stavem a vývojem technických, technologických a organizačních parametrů výrobních a pracovních procesů). Plánování a prognózování kvalifikovaných pracovních sil navazuje vždy na analýzu dosavadního vývoje. Z konfrontace stávajících trendů a tendencí možného, pravděpodobného vývoje s cíli a záměry společnosti pak vyplývají opatření, která jsou nutná pro řízení dané oblasti a k zabezpečení žádoucího vývoje.

Analýza vývoje pracovních sil v 6. a 7. pětiletce odhaluje následující problematické skutečnosti, tvořící i předmět našeho zájmu:

1. Realizace čs. výchovně vzdělávací soustavy zvyšuje úroveň vzdělanosti, ale zároveň akcentuje problémy vyplývající z pomalejších změn v úrovni kvalifikovanosti práce i trvající problémy v organizaci a řízení.

2. Protože absolventi škol a středních odborných učilišť jsou převážujícím zdrojem nových pracovních sil, narůstá význam souladu struktury profesně kvalifikační přípravy a rozmístění mládeže s budoucí strukturou ekonomiky. Roste i význam univerzality této přípravy vzhledem k rychleji se měnící struktuře práce.

3. Znatelný růst kvalifikace je předpokladem odstraňování nedostatků v neplnění kvalifikace na pracovních místech, avšak klade vyšší nároky na úroveň řízení ve směru hospodaření s dosaženým kvalifikačním potenciálem a využívání kvalifikace. Zlepšení situace ve využívání kvalifikace lze dosáhnout prosazováním technického rozvoje. Požadavky na vysokou formální kvalifikaci zatím předbíhají možnosti jejího uspokojování.

4. Začíná se prosazovat problém zabezpečení nekvalifikované a málo kvalifikované práce. Jediným způsobem tlumení tohoto problému je také prosazování technického rozvoje, neboť čs. výchovně vzdělávací soustava nevytváří podmínky pro reprodukci pracovních sil pro takovou práci.

5. V osmdesátých letech není možno očekávat převratné změny ve vývoji vzdělání, a proto je potřeba věnovat zvláštní pozornost racionálnímu rozmístění pracovních sil, klást důraz na zlepšení kvalifikačně profesní skladby pracovních sil v souladu s vykonávaným povoláním, na objektivizování potřeb kvalifikace již při bilancování a plánování a na plné využívání kvalifikace všeobecně.

V odborné literatuře se nezdá setkávat s názorem, že chybějící vědecky podložená plánovaná příprava kvalifikovaných pracovníků podle profesí a specializací začíná být brzdou rozvoje výroby a technického pokroku. Pro nově budované podniky se spolu s projekty technologických procesů projektují i struktury profesně kvalifikačních potřeb pracovníků. Tyto struktury se odvozují od charakteru a typu technických zařízení (stupeň mechanizace a automatizace výroby), vybavenosti elektrickou energií, uplatnění chemie v technologii, struktury vyráběných výrobků a jejich pracnosti a vzniku nových výrobků. Jako další základní faktory zde působí ekonomické veličiny — plánovaný objem výroby a produktivita práce.

Perspektivní plány technického rozvoje závodů jsou však všeobecně málo svázané s plány přípravy a potřeb kvalifikované pracovní síly. Proto se doporučuje provádět speciální mikroanalytická šetření přímo na závodech se specifickými výrobními programy a pokoušet se kvantifikovat závislosti mezi faktory měnícími profesně kvalifikační strukturu pracovníků.

VÝVOJ MATERIÁLNĚ TECHNICKÉ ZÁKLADNY A REPRODUKCE PRACOVNÍCH SIL V POTRAVINÁŘSKÉM PRŮMYSLU

Poznatky obsažené v předchozím textu platí obecně. Potravinářský průmysl má však i specifické problémy, ovlivňující tyto obecné tendence vývoje práce a kvalifikace. Dosud se vyznačuje nedostatečnou koncentrací a specializací výroby, vysokým opotřebením základních prostředků a klesající průměrnou úrovní výrobní účinnosti používaných základních fondů, nedostatečným tempem jejich obnovy a v důsledku toho i nedostatečnou substitucí živé práce prací zhmotnělou. Přitom dosavadní tempa růstu hrubé výroby jsou vysoká.

Od roku 1970 se významně zvýšila investiční aktivita a v souvislosti s ní považujeme toto období za stěžejní období koncentrace, vytvářející podmínky pro specializaci výrob, za období nadprůměrného růstu technické vybavenosti práce, což lze doložit růstem vybavenosti dělníků strojními základními prostředky, věkovou strukturou strojů a vývojem stavu dělnických pracovních míst příznivým pro potravinářský průmysl ve srovnání s průmyslem celkem. Tento moment je důležitý z hlediska zkoumané problematiky, neboť jej doprovází zvyšování nároků na kvalifikaci v jejích kvantitativních i kvalitativních aspektech.

V porovnání s hodnotami produktivity práce dosaženými v jiných průmyslových odvětvích vykazuje potravinářský průmysl mírně podprůměrný výsledek a je pro něj typická i stagnace pracovních sil. Z opakovaných šetření pak vyplynula dosud nevyhovující úroveň kvalifikace pracovníků i možné rezervy v oblasti využití dosaženého kvalifikačního potenciálu.¹⁾

Proto se nabízí otázka, jakou roli hraje ve vývoji produktivity práce kvalifikace pracovníků za jmenovaných podmínek vysokých temp růstu hrubé výroby, celkové stagnace početních stavů pracovních sil a při nedostačující substituci živé práce prací zhmotnělou.

Aplikace prvků vědeckotechnického rozvoje do potravinářského průmyslu se odráží v reprodukci pracovních sil ve dvojím směru. Má snižovat potřebu živé práce a klade vyšší nároky na kvalifikaci pracovníků v souvislosti s obsluhou modernějších a výkonnějších strojů a zařízení. Zároveň dochází ke změnám ve struktuře pracovníků podle základních kategorií povolání a druhů činností (žádoucí je přesun THP z řídicího a správního aparátu do předvýrobních etap a posílení vědeckovýzkumné základny, typický je růst údržbových a dopravních dělníků a pracovníků ostatního hospodářství).

Snižování potřeby živé práce lze dosahovat odstraňováním vlivu sezónnosti, prohlubováním kooperačních vztahů se zemědělskou prvovýrobou, kontinualizací výrobních procesů včetně konečných fází výroby, mechanizací manipulačních prací a fází výroby s převahou ruční práce, racionalizací a zlepšováním organizace práce. Všechny procesy jsou však zasazeny do širšího rámce koncentrace a specializace výrob, kvalitativně vyšší modernizace odvětví a technizace práce, umožňující použi-

¹⁾ Její vývoj je v globálním pohledu pozitivní. Je charakteristický snižováním počtu i podílu pracovníků se základním vzděláním, stagnací počtu i podílu pracovníků se středním odborným a s úplným středním všeobecným vzděláním a zvýšením počtu i podílu vyučených a pracovníků s úplným středním odborným a vysokoškolským vzděláním.

tí progresivnějších technologií. Nekomplexní pojetí těchto procesů nepřináší očekávaný účinek, a proto se stává, že i nově budované kapacity nesnižují výrazněji potřebu pracovních sil a nejsou zárukou zvyšování ekonomické efektivity výrobních jednotek.

Základem odvozování potřeby kvalifikace i odhalování rezerv pro racionalizaci hospodaření s kvalifikovanou pracovní silou je exaktní inventarizace pracovních míst, obsahující charakteristiku technicko-technologické úrovně a složitosti pracovních činností s objektivizovaným nárokem na kvalifikačně vzdělanostní úroveň pracovníků včetně potřebné odbornosti. Nutný kvalifikační předstih vzhledem k připravenosti přijímat inovace je odhadován na cca 3 % skutečné potřeby kvalifikovaných pracovníků.

Z plnění kvalifikačních požadavků na pracovních místech a z disproporcí mezi počty pracovních míst podle požadavku na vzdělání a pracovníků podle dosaženého vzdělání usuzujeme na nedostatečnou saturaci potravinářského průmyslu kvalifikovanými pracovními silami i na úroveň hospodaření s nimi. Nedostatky v zařazování pracovníků na adekvátní pracovní místa svědčící o nehospodárném zacházení s kvalifikací jsou všeobecně rozšířeným jevem u skupiny dělníků i THP.

Vzrůst kvalifikovanosti práce v potravinářském průmyslu lze dokumentovat vývojem počtu pracovních míst podle požadavků na vzdělání. K největšímu nárůstu u statisticky dosud sledovaných kategorií požadovaného vzdělání na pracovních místech (vysokoškolské, úplné střední odborné a vyučení) došlo v období 1975—1980, v dalších letech se tento růst zpomalil. Od roku 1980 je zaznamenán největší relativní nárůst pracovních míst s požadavkem vyučení, což je v souladu s obecnou tendencí, že změny v obsahu práce, přinášející zvýšené nároky na kvalifikaci, se nejbezprostředněji dotýkají práce dělníků.

Plnění kvalifikačních požadavků na pracovních místech je příznivější u kategorie dělníků než u THP (nepříznivé je pak zvláště u vedoucích pracovníků) a pohybuje se v rozmezí 79,3—83,7 %. Je však třeba poznamenat, že již dnes dochází k potížím s využitím úplného středního vzdělání u dělníků, pro něž není v potravinářském průmyslu vytypován dostatek pracovních míst. Dalším nedostatkem ve využívání dosažené kvalifikace je nehospodárné zacházení s dosaženou kvalifikací, projevující se zařazováním odborníků na místa s nižším požadavkem vzdělání, u dělníků pak neadekvátním zařazováním na pracovní místa vzhledem k vyučení v oboru či příbuzném oboru. Není bez zajímavosti, že právě v povoláních typických pro potravinářský průmysl je plnění požadavku vyučení v oboru jedno z nejnižších (v ČSR — 45 %). A na druhé straně více než šestina vyučených v potravinářských učebních oborech je zařazena v povoláních, kterým přísluší jiný obor přípravy.

VLIV VÝVOJE DĚLBY, CHARAKTERU A OBSAHU PRÁCE NA PROFESNÍ STRUKTURU A KVALIFIKAČNÍ PŘÍPRAVU DĚLNÍKŮ V POTRAVINÁŘSKÉM PRŮMYSLU

Za hlavní nositele inovací v průmyslu považujeme v současné době rozvoj a uplatňování elektroniky a mikroelektroniky. Aplikace elektrotechnických prvků ve výrobních systémech vytváří téměř univerzální základ jejich automatizace. Z hlediska působení na oblast práce je nejdůležitější

zavádění výpočetní techniky, číslicově řízených strojů, robotiky a automatizovaných systémů řízení technologických procesů. Nejhlubší změny v obsahu práce vlivem zavádění nové techniky zasahují práci dělníků, neboť bezprostředností vztahu dělníka k pracovním prostředkům i předmětům jsou dány nejvýraznější změny v interakci člověk — stroj.

Se vzrůstající technizací výrobních procesů se okruhy pracovních činností dělníků rozšiřují a dělníkova práce se postupně obohacuje intelektuálním obsahem. Těžištěm profesního výkonu se stávají činnosti intelektuální (rozsah fyzických pracovních činností se zmenšuje), dochází ke vzniku nových dělnických činností (hlavně v přípravné a kontrolní fázi výroby), které nabývají stále důležitějšího postavení a v důsledku rozšiřování okruhu pracovních činností a funkcí dochází ke sdružování dělnických pracovních funkcí a profesí.

Rozšiřování okruhu prací vykonávaných dělníky i proces intelektualizace jejich práce mají důsledky v dělbě práce. Profesní dělba práce v dnešním slova smyslu bude postupně ztrácet na významu a bude nahrazována novou dělbou práce, do značné míry nadodvětvově orientovanou (proces integrace v dělbě práce). Doprovodným procesem je v některých případech i prohlubování vnitřní dělby práce diferenciací vysoce náročných dělnických činností v rámci určitého povolání.

V aplikaci na potravinářský průmysl lze vytypovat čtyři základní změny, ovlivňující konkrétním způsobem vývoj obsahu a struktury dělnických povolání v souvislosti se zaváděním nové techniky a progresivních technologií:

1. změna v základní dělbě práce na kvalifikovanou a nekvalifikovanou, projevující se růstem kvalifikovanosti práce;
2. změna ve funkcích člověka ve výrobním procesu, změny v podílech charakteristických pracovních činností vykonávaných v pracovním procesu, projevující se zvyšováním potřeby činností typu obsluhy, seřizování a údržby strojů a zařízení s růstem kontrolních a řídicích pracovních činností;
3. přechod od úzké specializace v profesní dělbě práce ke specializaci vyššího, univerzálnějšího typu, projevující se v integraci společného základu některých povolání (a učebních oborů);
4. rozšiřování okruhů pracovních činností, proces intelektualizace dělnické práce a prvky nové dělby práce, projevující se v potřebě ustavení povolání operátor potravinářské výroby.

Vývoj obsahu práce dělníků v potravinářském průmyslu můžeme stručně shrnout — od profesí řemeslného charakteru, často provázených těžkou fyzickou prací, k profesím obsluhujícím a udržujícím moderní výrobní zařízení, vyžadujícím vyšší kvalifikaci a obsahujícím vyšší požadavek mnohostrannosti odborné přípravy; od bezprostředně výkonných pracovních činností k vyššímu obsahu činnosti technického řízení, kontroly, seřizování, technologické přípravy a kontroly výroby. Rozsah pracovních činností je všeobecně charakteristický kombinací několika typů činností, nepřevažuje jeden typ pracovní činnosti.

Tento vývoj dělby, charakteru a obsahu práce a profesní struktury dělníků v potravinářském průmyslu má paralelu v požadavcích na jejich kvalifikační přípravu, probíhající v rámci nové čs. výchovně vzdělávací soustavy. Přehledně jej můžeme znázornit schématem (obr. 1).

Základní tendence ve vývoji dělby, charakteru a obsahu práce a profesní struktury dělníků	Doprovázející tendence v nárocích na kvalifikaci dělníků
Růst kvalifikovanosti práce	Všeobecný růst požadavků na kvalifikaci — růst potřeby vyučených (ve dvou- a především ve tříletých učebních oborech)
Ubývání ruční práce a manipulace Zvyšování podílu obsluhy, seřizování a údržby strojů Růst kontrolních a řídicích pracovních činností Růst potřeby seřizovačů a údržbářů	Růst potřeby vyučených v oborech seřizování, strojírenství, elektrotechnika a chemie (tříleté, příp. čtyřleté obory přípravy) Růst požadavků na technické zaměření kvalifikační přípravy vyučených dělníků-potravinářů (tříleté učební obory), přestože znalost konkrétní technologie je stále určujícím faktorem odbornosti
Přechod od úzké specializace v profesní dělbě práce ke specializaci na vyšším, univerzálním základě	Požadavek výchovy se širším odborným profilem, opírající se o důkladný všeobecně vzdělávací základ jako předpoklad k získání užší specializace v pracovním procesu, možnosti rekvalifikace, snadnějšího přijímání inovací Projev v přeměně monotypních učebních oborů na odborná zaměření větvených tříletých učebních oborů
Rozšíření okruhu pracovních činností o činnosti, jejichž základem jsou rozumové znalosti a dovednosti Vylčení nejnáročnějších pracovních činností do nového povolání těsně spjatého s technologií, ale charakteristického řízením technologického procesu, kontrolou nejsložitějších výrobních zařízení Tendence k potlačování tradiční profesní dělby práce	Požadavek splnění úplného středního vzdělání (čtyřleté studijní obory SOU, příp. SOŠ potravinářská nebo chemická, SSP) Vytvoření studijního oboru SOU (06 — Operátor potravinářské výroby)

1. Vývoj dělby, charakteru a obsahu práce a profesní struktury dělníků a jeho odraz v náročnosti na kvalifikaci dělníků — Development of the division, characteristics and contents of work and occupational structure of workers and the impacts on the requirements for workers' qualifications

ZÁVĚR

Vědeckotechnická revoluce v širším slova smyslu, tzn. její sociálně ekonomické a sociologické aspekty, kladou jako jednu z otázek prvořadého významu růst sociálně politické a ekonomické funkce vzdělání, které jsou vázány na vývoj v oblasti práce, na změny v postavení člověka ve výrobním procesu. Odrazem těchto změn je rostoucí potřeba kvalifikace, tvorba nových profesně kvalifikačních modelů a vzdělávacích koncepcí. Jako reakce na tyto potřeby probíhaly v jednotlivých resortech

v letech 1981—1984 práce na upravené soustavě oborů přípravy mládeže pro dělnická povolání. Sledovaly cíl zkorigovat obsah odborné složky výuky v učebních a studijních oborech středních odborných učilišť (zavedených v rámci nové čs. výchovně vzdělávací soustavy) v souladu s potřebami výrobní praxe, v našem případě výrobního a pracovního procesu a výkonu dělnických povolání v odvětví potravinářského průmyslu. Výsledkem této široce založené práce, o níž článek přináší základní informace, bylo vypracování návrhu upravené soustavy učebních a studijních oborů pro dělnická povolání, vytvářející přímé vazby všech potravinářských dělnických povolání na jednotlivé učební a studijní obory. Návrh byl zpracován takovou formou, aby resortu školství poskytl objektivní informace a potřebné podklady k vytvoření základních pedagogických dokumentů pro celou skupinu oborů přípravy 06 — Potravinářství. V prosinci roku 1984 byl tento návrh přijat a schválen ministerstvy školství.

Literatura

HUDEČKOVÁ, H.: Ekonomické a sociální aspekty změn v práci a kvalifikaci pracovníků dělnických povolání v potravinářském průmyslu. [Kandidátská disertace.] Praha, VÚEZVŽ 1986.

HUDEČKOVÁ, H. a kol.: Tvorba odvětvové soustavy přípravy mládeže pro dělnická povolání v potravinářském průmyslu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1984.

HUDEČKOVÁ, H. a kol.: Vliv změny charakteru a obsahu práce na kvalifikační strukturu pracovních sil v potravinářském průmyslu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1982.

Došlo dne 15. 7. 1986

ГУДЕЧКОВА, Г. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и питания, Прага): Социально-экономические аспекты изменений труда и квалификации рабочих в пищевой промышленности. Сбор. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) : 119-128.

В период интенсификации народного хозяйства качество рабочей силы и ее использование считается одним из самых основных факторов постоянного роста общественного производства. Предпосылкой для достижения необходимого качества и для рационального ведения хозяйства с рабочей силой является познание связи между научно-техническим развитием, образованием, квалификацией, производством и трудом. Их применение к конкретным условиям отрасли общественного производства раскрывает недостатки в процессе воспроизводства рабочей силы и позволяет вносить решения количественных и качественных аспектов репродукции квалифицированной рабочей силы. Статья направлена на второй из приведенных аспектов — улучшение условий для оценки квалификации работников рабочих профессий в пищевой промышленности, которое можно достичь изменениями в программе квалификационной подготовки, направленными на достижение согласованности этой подготовки с нуждами исполнения профессии.

репродукция рабочей силы; пищевая промышленность; образование и квалификация; характер и содержание работы; рабочая профессия

HUDEČKOVÁ, H. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): Socio-economic Aspects of Changes in the Work and Qualifications of Workers in the Food Industry. Сбор. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) : 119-128.

In the period of intensification of the national economy the quality of labor forces and their utilization are stressed as one of the basic factors of the steady growth of social production. A prerequisite of reaching the required quality and of rational

management of labor forces is the knowledge of relationships between the technological advance, education and qualifications, and production and work. The application of these relationships to the concrete conditions of the sectors of social production reveals shortcomings in the reproduction process of labor forces and makes it possible to devise the solutions to quantitative and qualitative aspects of reproduction of skilled labor forces. In this article we treat the second of the above-mentioned aspects — improvement of conditions that will enable to utilize the qualifications of workers in the food industry; this can be achieved by changes in the contents of vocational education that are to bring about the harmony between the training and the requirements for the performance within the given occupation.

reproduction of labor forces; food industry; education and qualifications; characteristics and contents of work; workers' occupations

HUDEČKOVÁ, H. (Forschungsinstitut für die Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha): *Sozial-ökonomische Aspekte der Veränderungen der Arbeit und der Qualifikation der Arbeiter in der Lebensmittelindustrie*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 22, 1986 (2) : 119-128.

Bei der Intensivierung der Volkswirtschaft ist die Qualität der Arbeitskräfte sowie deren Ausnutzung einer der Hauptfaktoren für die ständige Steigerung der gesellschaftlichen Produktion. Voraussetzung für die Erreichung der nötigen Qualität und für die rationelle Nutzung der Arbeitskräfte ist die Erkenntnis des Zusammenhangs zwischen der wissenschaftlich-technischen Entwicklung, der Bildung und der Qualifikation, der Produktion und der Arbeit. Die Anwendung dieser Erkenntnis auf konkrete Bedingungen der Bereiche der gesellschaftlichen Produktion enthüllt Mängel im Reproduktionsprozeß der Arbeitskräfte und ermöglicht es, Lösungen vorzuschlagen für die quantitativen und qualitativen Aspekte der Reproduktion der qualifizierten Arbeitskräfte. Der Beitrag behandelt den zweiten Aspekt — die Verbesserung der Bedingungen für die Bewertung der Qualifikation der Arbeiter in der Lebensmittelindustrie. Diese kann erreicht werden durch Veränderungen im Inhalt der Ausbildung in Richtung der Erzielung einer Übereinstimmung dieser Ausbildung mit den Erfordernissen der Berufsausübung.

Reproduktion der Arbeitskräfte; Lebensmittelindustrie; Bildung und Qualifikation; Charakter und Inhalt der Arbeit; Arbeiterberuf

Adresa autorky:

Helena Hudečková, prom. sociolog, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1
